

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ЯК СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ-ЕКОЛОГІВ

У статті приділяється увага екологічному вихованню та екологічній освіті. Розкриті питання формування екологічного світогляду особистості. Обґрунтовано сучасні підходи до проблеми підготовки і впливу багатоаспектних чинників на формування майбутніх спеціалістів екологічного профілю.

Питання формування екологічного світогляду особистості – одне з найважливіших на сучасному етапі становлення нашої держави та підготовки майбутніх спеціалістів екологічного профілю. Нині загально визнано, що найголовнішими причинами екологічної кризи є низький рівень екологічної свідомості людей, незнання та ігнорування ними і суспільством законів розвитку природи, безсистемне і споживацьке ставлення до її ресурсів. Тому для вирішення екологічних проблем передусім необхідні фахівці, які би змінили екологічну стратегію і тактику, були здатні проводити відповідально екологічну політику, організовувати формування екологічної культури громадян України.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу філософських і психолого-педагогічних досліджень обґрунтувати сучасні підходи до вирішення проблеми формування екологічного світогляду майбутніх фахівців екологічного профілю.

Відносини «людина-природа», які стоять в центрі сучасних екологічних досліджень, є одним з фундаментальних початків становлення і розвитку людського мислення, об'єктивною основою формування світогляду людини впродовж всього її історичного розвитку.

Глобальні екологічні проблеми (зміни в біосфері, забруднення оточуючого середовища тощо) зумовили необхідність радикальних змін у ставленні людства до природи. Сьогодні існує парадоксальна ситуація, коли головні аспекти людського існування – існування людини як частини природи і як активної істоти, котра змінює природу, – перебувають у діалектично суперечливій залежності. В сучасну епоху це протиріччя набуло конфліктного характеру в результаті того, що техногенний тиск на природу створює небезпеку виродження біосфери і, відповідно, загрожує існуванню людства. Тому в цих умовах важливого значення набуває підвищення ролі світогляду в житті суспільства і людини.

«Суспільство адаптується до вимог екології насамперед через освіту в її широкому розумінні, економіку, технології, право. Світоглядна функція екології відіграє роль засобу трансформування в особистісні цінності, ідеали, мрії, переконання, ідеї, сподівання, тобто в усе що є архітектурою світогляду людини», – відзначають науковці. [1, 9].

Екологія співвідноситься з науковим світоглядом безліччю каналів зв'язку. Картина екологічної реальності складає важливу ланку наукової картини світу, дає матеріал для обговорення фундаментальних питань світогляду. Екологічна наука все більше набуває людського вимірювання, наближається за своєю стратегією дослідження до гуманітарних дисциплін. Інакше неможливо оперувати новими об'єктами пізнання: біосферою, агроценозом, урбанізованою екосистемою, самою людиною. В методологічному і соціокультурному арсеналі екології з'являються такі незвичні раніше категорії, як обов'язок, добро, благо. Саме на рівні світогляду з найбільшою повнотою осмислюється процес гуманізації екології, а також екологізації інших наук.

Екологізація науки – це встановлення шанобливого, поважного ставлення до довкілля, без підкорення її техніці або неживій природі. Найбільш повно цей імператив відображений у принципі благоговіння перед життям, який обґрунтував відомий гуманіст ХХ ст. А. Швейцер: «Етична лише абсолютна і загальна доцільність збереження і розвитку життя, на це і спрямована етика благоговіння перед життям. Будь-яка інша необхідність або доцільність не етична» [2, 322].

Практика суспільного розвитку гостро ставить питання екології людини в умовах сучасної науково-технічної цивілізації, що торкається основних вимірювань людського буття, накладає глибокий відбиток на самосвідомість особистості, її світосприйняття і світовідчуття. Надзвичайно важливу роль у створенні методологічної і технологічної основи екологізації

світогляду людей повинна відіграти наука, розвиток усіх її теоретичних і прикладних напрямків, які визначило життя на початку ХХІ ст.

Думка про всезростаючий вплив діяльності людства на стан природного середовища сформувався на початку минулого століття. Ця ідея вперше була виражена достатньо чітко в роботах американця Ч. Шухерта і російського вченого А. П. Павлова [3, 24].

Одночасно і незалежно один від одного вони дійшли висновку, що геологічний вплив людства досяг такої сили, що сучасну епоху можна вважати «психозойською» (Ч. Шухерт) або «антропогенною» (А. П. Павлов). Розширюючи сферу свого впливу на все більш широке коло предметів і явищ природи та постійно залучаючи їх в свою практику, людство починає вводити свої «корективи» в походження природних процесів у природі [4, 24]. Український вчений, академік В. І. Вернадський висунув у свій час ідею переходу біосфери в ноосферу, світоглядне значення якої важко переоцінити. Людина, «вперше охопивши своїм життям і своєю культурою всю верхню оболонку планети», перетворює біосферу в ноосферу. «Ця нова форма біогеохімічної енергії, яку можна назвати енергією людської культури або культурною біогеохімічною енергією, є тією формою біогеохімічної енергії, яка створює в наш час ноосферу» [5, 123].

На противагу В. І. Вернадському, котрий обґрунтував інтегральну функцію людства як єдиного цілого, російський учений Л. М. Гумільов вказує на просторово-часову неоднорідність людства, етногенезу. Він відзначав важливість розподілу людства на етноси, тому що кожен з них має свою, сформовану віками специфіку ставлення до довкілля [6].

У 1986 р. американський еколог Ю. Одум висловив думку, що, незважаючи на величезні можливості і здібності людського розуму та здатність керувати природними процесами, ще рано говорити про ноосферу, оскільки людина ще неспроможна передбачати всі наслідки своїх дій [7].

Факти антропогенного впливу на природне середовище стали справді «повсюдними». Але сучасна екологічна ситуація незаперечно свідчить, що до встановлення «сфери розуму» далеко. «Геологічний» вплив факторів антропогенного походження на біосферу залишається переважно стихійним і недостатньо усвідомленим.

З точки зору нашого дослідження, важливим аспектом є те, що прискорення науково-технічного прогресу в сучасну епоху зумовлює уточнення основних світоглядних орієнтацій, подолання традиційно складених упродовж віків уявлень про взаємовідносини людини і природи. «Сьогоднішня, сповнена чудес і протиріч, фаза прогресу, – писав італійський вчений-економіст і бізнесмен, засновник Римського клубу А. Печчеї, – подарувавши людству багато цінних подарунків, одночасно глибоко змінила весь наш маленький людський всесвіт, поставила перед людиною небачені донині завдання і загрожує їй нечуваними бідами... Наділивши нас небаченою донині силою і прививши смак до такого рівня життя, про який ми раніше і не мислили, науково-технічна революція не дає нам іноді мудрості, щоб тримати під контролем наші можливості і запити» [8, 6; 12].

Світогляд – це певна система узагальнених поглядів і уявлень про оточуючий світ і місце в ньому людини, що формуються в людській свідомості в процесі духовно-практичного освоєння природи.

Визначаючи світогляд як «форму суспільної самосвідомості людини», український філософ В. Шинкарук відзначав, що він формується всією системою понять і уявлень, які склалися в суспільстві і відображають певний спосіб життя людей. Але ці поняття та уявлення трансформуються у світогляд уже підведеними під певну сітку категорій, передусім під категорійний зв'язок «людина-світ». Цей зв'язок відтворює відношення людини до світу і світу до людини. «Вона, сітка категорій, вказував вчений, – це той стрижень, навколо якого групуються уявлення про світ і людину і на основі яких формується певний спосіб бачення світу, певний світогляд» [9, 98].

Порівнюючи наведені означення з тим колом питань, якими займається сучасна екологія, можна зробити висновок про її світоглядне значення. Екологія в її сучасних загальнонаукових і філософських інтерпретаціях виходить далеко за межі теорії охорони довкілля й активно залучається до здійснення докорінних зрушень у таких фундаментальних сферах, як методологія наукового пізнання та формування головних світоглядних орієнтирів спільноти, формування компетентного фахівця.

У контексті нашого дослідження провідною ідеєю є визначення впливу багатоаспектних екологічних чинників на формування світоглядної орієнтації сучасного майбутнього фахівця, що здобуває освіту у ВНЗ. Аналіз світоглядної орієнтації сучасної екології дає можливість визначити процес формування ставлення до природи. Поставлене ще І. Кантом запитання «Як належно зайняти своє місце у світі і правильно зрозуміти, яким треба бути аби бути людиною?» [10], є дуже актуальним нині.

Вузловими категоріями світогляду є поняття «людина» і «світ». Вони центральні і для сучасної екології, яка піднялась від розгляду відносин «організм-середовище» до аналізу відносин «людина-природа». Ця обставина призвела до певного «вирівнювання» таких початково різномасштабних понять, як «світ», «природа», «природне середовище», «середовище існування», що в науковій практиці починають набувати значення синонімів.

З одного боку, поняття «середовище існування» у зв'язку з розширенням об'єкта екологічних досліджень переросло у конкретно-біологічний статус. «Середовище існування» людини – якісно інша категорія, ніж «середовище існування» тварини. Соціальне, що є визначним фактором формування природного оточення людини, не може перебувати осторонь від екологічних досліджень, оскільки соціальні характеристики стають також екологічними характеристиками. З іншого – поняття «світ» і «природа» наповнюються конкретним змістом і в певному розумінні втрачають початково властиву їм абстрактність [4, 28].

Формування у майбутніх спеціалістів наукового екологічного світогляду передбачає становлення інтересу до фундаментальних проблем взаємодії суспільства і природи. Ми маємо на увазі не автономний світогляд, «вирваний» із загально світоглядного контексту, а науковий, який відображає єдність світу, тому він відрізняється цілісністю, адже втілює взаємозв'язок різних його складових.

До цього ряду вважаємо правомірним віднести екологічний світогляд, головним чинником якого є світосприйняття через призму відносин людини до середовища існування. В. І. Вернадський писав: «Ми не знаємо науки, а, відповідно, і наукового світогляду, поза одночасним існуванням інших сфер людської діяльності... Всі ці сторони людської душі необхідні для її розвитку. Вони є тим поживним середовищем, звідки вона дістає життєві сили, тією атмосферою, в якій відбувається навчальна діяльність» [11, 357].

Філософську основу екологічного світогляду утворює історико-матеріалістична концепція взаємодії суспільства і природи. Розкриваючи об'єктивні закономірності та історичні тенденції цієї взаємодії, освітлюючи необхідні умови й перспективи гармонізації відносин між суспільством і природою, вона дає методологічний ключ до розуміння екологічних проблем сучасності [12, 29].

Побудувати новий світогляд можна засобами формальної і неформальної екологічної освіти, виховання та законодавчого примусу. Це багаторазово відзначали багато провідних українських вчених, громадських діячів, публіцистів, педагогів у чисельних наукових статтях, на конференціях, у засобах масової інформації.

Основи наукового екологічного світогляду закладаються насамперед у процесі оволодіння молоддю екологічними знаннями. Світоглядна спрямованість екологічної освіти потребує:

- цілісного бачення предмета екології на кожному етапі навчання з поглибленням картини біологічної реальності від етапу до етапу;
- концентрації змісту та провідних концепцій і теорій, співвіднесених з картиною світу і методологією;
- відображення світоглядних ідей і висновків науки про життя, збагачення курсу матеріалом для вироблення узагальнень і навичок оцінки, орієнтації в ситуаціях альтернативного вибору.

Сучасна екологічна ситуація поставила людину перед парадоксальним фактом: з'ясувалося, що науково обґрунтоване управління природним комплексом, екологічно грамотне природокористування потребують більш високого рівня освіти, ніж вирішення традиційного завдання використання сил і речовин природи у виробничих цілях. Виявилось, що люди до цього часу ще недостатньо інформовані про всі механізми, які функціонують у біосфері, щоб

управляти ними. Ще Ч. Дарвін відзначав, що людина іноді дивиться на «органічну істоту», як дику на корабель, тобто як на дещо, що перевищує його розуміння [11, 33].

Французький філософ М. Монтень понад 400 років тому писав, що всі біди від напівосвіченості, а англійський філософ та історик XIX ст. Г. Спенсер вважав, що найвища мета освіти – не знання, а дія [11, 14]. Внаслідок екологічної неосвіченості багато господарників не надають потрібного значення так званим допоміжним виробництвам: очисним спорудам, газопилевловлювальним установкам тощо, а головну увагу приділяють заходам, які підвищують виробничі показники, а отже, і доходи підприємства за будь-яку ціну. В результаті природному середовищу завдаються серйозні збитки, повністю перекреслюється виробничий ефект, страждає економіка регіонів і країни загалом. Тому актуальним є завдання формування екологічної свідомості, ґрунтовних еколого-світоглядних переконань у кожного громадянина. Ставлення людини до природи ще з найдавніших часів є не лише елементом свідомості, а й предметом розгляду в процесі формування найбільш важливого етапу становлення свідомості – формування «Я» і «не-Я» в їх протиставленні і злитті [11, 13].

Таким чином, здійснений аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури дозволяє стверджувати, що проблема сформованості екологічного світогляду особистості завжди була в полі зору науковців – філософів, екологів, психологів, педагогів й ін.

Вчені, котрі досліджують проблеми екологічного виховання та екологічної освіти, одностайні в тому, що всі люди, зокрема майбутні фахівці, сьогодні повинні мати такий рівень сформованості екологічного світогляду, який би забезпечував ефективними розвиток соціально-еколого збалансованого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дробноход М. І., Вольвач Ф. В., Івашенко С. Г. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини, будувати гармонійні відносини з природою: Монографія. – К.: МАУП, 2000. – 75 с.
2. Швейцер А. Культура и этика: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1973. – 344 с.
3. Вернадский В. И. Размышления натуралиста: В 2-х книгах. – М.: Наука, 1975. – Книга II: Научная мысль как планетное явление. – 191с.
4. Киселев Н. Н. Мировоззрение и экология / Ин-т философии АН УССР; Отв. ред. А. Я. Мороз. – К.: Наукова думка, 1990. – 216 с.
5. Kroeber H., Kluckhohn K. Culture // A critical review of concepts and difinitions. – Cambridge, 1952. – 223 p.
6. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. – М.: ДИДИК, 1994. – 638 с.
7. Ноосферогенез і гармонійний розвиток / Шевчук В. Я., Білявський Г. О. та ін. – К.: Геопринт, 2002. – 127 с.
8. Печчеи А. Человеческие качества / Пер. с англ. О. В. Захарова. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.
9. Шинкарук В. И. Мировоззрение, наука и философия // Философские науки. – 2001. – № 1. – С. 96–99.
10. Кант И. Приложение к «Наблюдениям над чувством прекрасного и возвышенного» // Сочинения: В 6-и томах. / Под общей ред. В. Ф. Асмуса. – М.: Мысль. 1964. – Т. 2. – 510 с.
11. Медведев В. И., Алдашева А. А. Экологическое сознание: Учеб. пособие. – М.: Логос, 2001. – 357 с.